(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद.)

भारत सरकार आणि इतर

विरुद्ध

सुक्षा इंटरनॅशनल आणि न्युटन जेम आणि इतर

२ जानेवारी १९८९

[सरन्यायाधीश आर. एस. पाठक. आणि न्यायमूर्ती एम. एन. वेंकटाचलिया]

आयात आणि निर्यात (नियंत्रण) कायदा १९४७ कलम ३.

आयात निर्यात धोरण १९८३.परिच्छेद १८५(४) आणि (७) – त्यांच्या अर्थ - निर्यात गृहे - इम्प्रेस्ट परवाने असणे -निर्यात वस्तूंशी संबंधित दायित्वासह परदेशातून वस्तू आयात करणे - अटींची पूर्तता करणे आणि परवान्याच्या पुनर्वैधीकरणासाठी आणि पृष्ठांकनासाठी अर्ज करणे – असा निकाल दिला कि खंड (४) आणि (७) ही एकात्मिक धोरण योजना तयार करतात आणि ती एकत्रितपणे वाचणे.

भारतीय संविधान अनुच्छेद २२६ – रिट याचिका - रिट याचिका दाखल करण्यात अस्पष्ट विलंब ही विनवणी उपस्थित केली – निर्णय दिला कि - उच्च न्यायालयाने अशा याचिकेवर विशेषतः विचार केला पाहिजे.

वैधानिक व्याख्या - कायद्याच्या धोरणाची फायदेशीर व्याप्ती अनावश्यकपणे मर्यादित करण्यासाठी कायद्याच्या फायदेशीर तरतुदीचा अर्थ लावला जावा.

अपिलातील उत्तरवादी हे मान्यताप्राप्त निर्यात घराणे होते ज्यांना 'न तासलेले' आणि 'अव्ययस्थित' हिरे आयात करण्यासाठी इम्प्रेस्ट परवाने देण्यात आले होते, ज्यांच्याशी काही निर्यात बंधने जोडली होती. निर्यात बंधनांची योग्य पूर्तता केल्यानंतर, उत्तरवादी ओजीएल वस्तू आयात करण्यासाठी सदर आयात परवान्याची पुनर्वैधीकरण आणि पृष्ठांकन करण्यासाठी पात्र झाले.

सदर निर्यात घराण्यांनी 'ए एम' ८३ धोरणाच्या परिच्छेद १८५(४) अंतर्गत इम्प्रेस्ट परवान्यांचे पुनर्वैधीकरण आणि पृष्ठांकन करण्यासाठी अर्ज केला. अपीलकर्ता क्रमांक ३, आयात आणि निर्यातचे मुख्य नियंत्रक, यांनी उत्तरवादींच्या या दाव्याला नकार दिला.

नकाराच्या वरील आदेशाने नाराज होऊन उत्तरवादींनी उच्च न्यायालयात रिट याचिका दाखल करून त्यांच्या दाव्यांना नकार देणाऱ्या आदेशांच्या वैधतेला आव्हान दिले आणि अपीलकर्त्यांना इम्प्रेस्ट परवान्यांवर पृष्ठांकन करण्यासाठी आदेश मागितला.

उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशांनी रिट याचिका स्वीकारल्या आणि विभागीय खंडपीठाने अपीलमध्ये हा आदेश कायम ठेवला.

भारत सरकारच्या या न्यायालयातील अपीलानंतर अपीलकर्त्यांच्या वतीने असे म्हटले गेले की: (अ) आयात-निर्यात धोरण १९८२-८३ मध्ये, नोंदणीकृत निर्यात घराण्यांना परिच्छेद

१८४ अंतर्गत ओजीएल वस्तूंची पुनर्वैधीकरण आणि पृष्ठांकन करण्याच्या सुविधेसाठी पात्रता धोरणाच्या परिच्छेद १८५ चे खंड (७) मध्ये समाविष्ट स्पष्ट मर्यादांच्या अधीन आणि बंधित आहे, आणि उच्च न्यायालयाने सदर खंडात प्रदान केलेल्या अनिवार्य तरतुदींचा संदर्भ न घेता पुनर्वैधीकरण आणि पृष्ठांकन करण्याचे निर्देश देऊन चूक केली, आणि (ब) उच्च न्यायालयाने अपीलकर्त्यांच्या या युक्तिवादांकडे दुर्लक्ष केले की, रिट याचिका दाखल करण्यात एक आणि निम वर्षांचा अत्यधिक आणि अस्पष्ट विलंब झाल्यामुळे उत्तरवादी सुटका मिळण्यास अपात्र झाले आहेत, हे चुकीचे होते.

अपीलांचा निकाल देताना, न्यायालयाने ,

निर्णय दिला की : १(अ) परिच्छेद १८५(४) चा उद्देश निर्यात गृहांना काही प्रोत्साहन देणे होता, जे इम्प्रेस्ट परवान्यांच्या मंजुरीनंतर, निर्यात प्रतिबद्धतेच्या बाबतीत त्यांच्या समतोल जबाबदाऱ्या पूर्ण करतात. तरतूद ही फायदेशीर आहे. [८ एच; ९ ए]

१(ब) खंड (४) आणि (७), निःसंशय, त्यांच्या साध्या शब्दांत काही रचनात्मक अडचणी निर्माण होतात आणि ही खंडे एकात्मिक धोरण योजनेचा भाग आहेत, ज्यात निर्यात गृहांना काही सवलती देण्यात आल्या आहेत आणि त्या एकत्रितपणे वाचल्या पाहिजेत, असे मत मांडणे शक्य आहे. ह्या दृष्टिकोनामुळे या फायदेशीर तरतुदीची व्याप्ती अवाजवीपणे मर्यादित होईल. [९ अ, क]

१ (क) धोरणातील परिच्छेद १८५ (४) मधील अटी, ज्यांना 'इम्प्रेस्ट परवाने' देण्यात आले आहेत, त्या निर्यात घराण्याच्या प्रकरणाकडे आकर्षित होणार नाहीत, हे खंड (४) आणि (७) जीची एक सुसंवादी रचना असेल, जी परिच्छेद १८५ (४) मधील धोरणाच्या उद्दिष्टांना पुढे नेत असल्याचे आणि प्रोत्साहन देत असल्याचे दिसते आणि कोणत्याही परिस्थितीत, हा मुद्दा हाताळण्यासाठी अवास्तव दृष्टिकोन नाही. [९ ब]

१ (ड) परिच्छेद १८५ (४) मधील धोरणाची फायदेशीर व्याप्ती अनावश्यकपणे मर्यादित करणारी व्याख्या, कायद्याचे धोरण दुसऱ्या बाजूने जे देते ते एका हाताने काढून घेईल.

२ (अ) अपीलकर्त्यांनी जर दिलासा देण्याच्या अडथळा म्हणून विलंबाची विशिष्ट विनवणी उपस्थित केली असती - आणि वर्तमान प्रकरणांमधील विलंब, विषयाची प्रकृती लक्षात घेता, नगण्य नसते - तर उच्च न्यायालयासाठी या विनवणीवर विशेषत: निर्णय देणे आवश्यक होते. एकल न्यायाधीशांनी आदेशाच्या अनुषंगाने उल्लेख केलेला विलंबाचा पैलू वेगळा होता, तो म्हणजे रिडेम्प्शन सर्टिफिकेट जारी केल्यानंतर पुन्हा पुनर्वैधीकरण आणि पृष्ठांकन मिळण्यास होणारा विलंब आणि रिट याचिका दाखल करण्यास होणारा विलंब नव्हे. [११ डी]

२ (ब) त्यामुळे याचिकाकर्त्यांचे उच्च न्यायालयासमोरील अपील उच्च न्यायालयाच्या अपिलीय खंडपीठाकडे पाठविणे योग्य ठरेल. जर अपील पीठाला विलंब समाधानकारकरीत्या स्पष्ट करण्यात आला आहे असे मानण्यास भाग पाडले गेले तर ते राजप्रकाश केमिकल्स लिमिटेड विरुद्ध भारत सरकार,ए. आय. आर. १९८६ एससी १६२१ आणि डी. नवीनचंद्र

आणि कंपनी वि. भारत सरकार, ए. आय. आर. 1987 एससी 1794 मध्ये या न्यायालयाच्या निकालाच्या प्रकाशात आयात करण्यायोग्य वस्तूंची वैधता निश्चित करण्याच्या प्रश्नाच्या अधीन राहून एकल न्यायाधीशांच्या आदेशाची पुष्टी करू शकते. जर अपीलीय खंडपीठाने विलंब हा उत्तरवादींना दिलासा देण्यास असा निर्णय दिला तर ते अपील मंजूर करण्यास आणि रिट याचिका फेटाळण्यास पुढे जातील.[११ एफ-एच]

दिवाणी अपील न्यायाधिकरणः १९८९ चे दिवाणी अपील क्रमांक ८ आणि ९.

१९८७ च्या अपील क्रमांक १७९ आणि १४९ मधील मुंबई उच्च न्यायालयाच्या दिनांक १७.२.१९८७ च्या न्यायनिर्णयावरून आणि आदेशावरून.

उपस्थित पक्षकारांसाठी टी. यू. मेहता, ए. सुब्बा राव, पी. परमेश्वरन, हरीश एन. साळवे, एन. डी. गर्ग, राजीव के. गर्ग, पी. एच. पारेख, आयेशा मिश्रा आणि एम. एन. श्रॉफ उपस्थित होते.

न्यायालयाचा न्यायनिर्णय न्या. वेंकटाचलिया यांनी पारीत केला:

भारताच्या घटना अनुच्छेद १३६ अंतर्गत या दोन विशेष अनुमती याचिकेद्वारे, भारत सरकार आणि मुख्य आणि संयुक्त मुख्य आयात आणि निर्यात नियंत्रक यांनी मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाने १७.२.१९८७ रोजी १९८७ च्या अपील क्रमांक १७९ आणि १९८७ च्या १४९ मधील दोन अपीलीय न्यायनिर्णयापासून अपील करण्यासाठी विशेष अनुमती मागतात - ५.९.१९८५ रोजी दिवाणी रिट याचिका क्र. ११२५/१९८५ मध्ये आणि १९.९.१९८५

रोजी दिवाणी रिट याचिका १९१८/१९८६ मध्ये; अनुक्रमे, च्या अपिलात विद्वान एकल न्यायाधीशांच्या आदेशांना दुजोरा द्यावा. ज्याद्वारे या अपीलातील उत्तरवादी मेसर्स सुक्षा इंटरनॅशनल आणि मेसर्स नूतन जेम्स यांनी दाखल केलेल्या रिट याचिकांना मान्यता देण्यात आली आणि अपीलकर्त्यांना उत्तरवादींचे इम्प्रेस्ट परवाने पुन्हा वैध करण्याचे आणि आणि त्यांना १९८२-८३ च्या आयात-निर्यात धोरणाच्या [एम १९८३] परिच्छेद १८५(४) अंतर्गत ओजिएल वस्तूंच्या आयातीसाठी पृष्ठांकन करण्यासाठी मान्यता देण्याचे निर्देश दिले.

२. दोन्ही याचिकांमध्ये विशेष अनुमती देण्यात आली आहे आणि अपीलांची अंतिम सुनावणी हाती घेण्यात आली आहे, ऐकण्यात आले आणि या सामाईक न्यायनिर्णयाद्वारे निकाल देण्यात आला आहे. आम्ही अपीलदारांचे विद्वान वकील श्री. सुब्बाराव आणि उच्च न्यायालयासमोर रिट याचिकाकर्ते असलेल्या उत्तरवादींचे विद्वान वकील श्री. हरीश साळवे यांचे ऐकले आहे.

३. एस. एल. पी २५७९/१९८७ मधील उत्तरवादी मेसर्स सुक्षा इंटरनॅशनल ही एक हिरा निर्यात करणारी कंपनी आहे आणि आयात निर्यात धोरणानुसार नोंदणीकृत निर्यात गृह आहे. सदर निर्यात गृहाच्या 'न तासलेले' आणि 'अव्यवस्थित' झालेले हिरे आयातीसाठी दिनांक १५.६.१९८१ रोजी १,५३,८०,०००/- रुपये किमतीच्या 'इम्प्रेस्ट' परवाना क्रमांक ०४५१३६५ देण्यात आला होता.

उत्तरवादीने दावा केला की त्याच्या निर्यात-जबाबदाऱ्यांची पूर्तता केल्यानंतर तो 'इम्प्रेस्ट' परवाना पुन्हा वैध करण्यास आणि ओसीएम वस्तूंच्या आयातीसाठी पृष्ठांकन देण्यास

पात्र झाला. त्यानुसार, ३.८.१९८३ रोजी सदर निर्यात गृहाने त्याच्या 'इम्प्रेस्ट' परवान्याची पुन्हा वैधता आणि पृष्ठांकन देण्यासाठी ए. एम. - ८३ धोरणाच्या परिच्छेद १८५ (४) अंतर्गत अर्ज केला. अपीलकर्ता क्रमांक ३ यांनी त्यांच्या २१.९.१९८३ च्या निर्णयाद्वारे उत्तरवादीच्या हा अर्ज मंजूर करण्यास नकार दिला. या नकारामुळे नाराज होऊन उत्तरवादीने घटना अनुच्छेद २२६ अंतर्गत उच्च न्यायालयात २१.९.१९८३ च्या आदेशाची वैधता आव्हान देणारी आणि 'इम्प्रेस्ट' परवान्याचे पृष्ठांकन करण्याचे निर्देश अपीलकर्ता यांना देण्यासाठी रिट याचिका दाखल केली. उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशांनी त्यांच्या ५.९.१९८६ च्या आदेशाद्वारे रिट याचिका स्वीकारली आणि मागितलेला निर्देश जारी केला. हा आदेश उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाकडे अपील क्रमांक १७९/१९८७ मध्ये आव्हानित केला गेला. १७.२.१९८७ रोजी अपील फेटाळण्यात आले.

४. मेसर्स नूतन जेम्स, एस्. एल. पी २५६०/१९८७ मधील उत्तरवादी हे एक मान्यताप्राप्त निर्यात गृह आहे, ज्याला काही निर्यात जबाबदाऱ्यांसह 'न तासलेले' आणि 'अव्यवस्थित' झालेले हिरे आयातीसाठी २४.२.१९८३ रोजी 'इम्प्रेस्ट' परवाना देण्यात आला होता आणि निर्यात जबाबदाऱ्यांची पूर्तता केल्यानंतर, उत्तरवादी ओजीएल वस्तूंच्या आयातीसाठी 'इम्प्रेस्ट' परवाना पुन्हा वैध करण्यास आणि पृष्ठांकन करण्यास पात्र झाला. उत्तरवादीने याबाबत दिलेला १९.१.१९८४ चा अर्ज अपीलकर्ता क्रमांक ६ यांनी त्यांच्या १९.३.१९८४ च्या आदेशाद्वारे फेटाळला. मेसर्स नूतन जेम्स यांनी सदर नकाराचा आदेश रद्द करण्यासाठी आणि अपीलदारांना 'इम्प्रेस्ट' परवाना पुन्हा वैध करण्यास आणि त्याचे पृष्ठांकन करण्याचे निर्देश

देण्यासाठी योग्य आदेश जारी करण्यासाठी उच्च न्यायालयात रिट याचिका क्रमांक १८१३/१९८५ दाखल केली. १९.९.१९८५ रोजी विद्वान एकल न्यायाधीशांनी रिट याचिका मंजूर केली. हा आदेश १७.२.१९८७ रोजी खंडपीठाने अपील क्रमांक १४९/१९८५ मध्ये कायम ठेवला.

५. उच्च न्यायालयाच्या या अपीलिय-न्यायनिर्णयांना या अपीलांमध्ये आव्हानित करण्यात आला आहे. विशेष अनुमती याचिकेच्या निवेदनात अनेक मुद्दे उपस्थित केले असले तरी, सुनावणीत पुढीलप्रमाणे मांडण्यात आलेले मुद्दे स्वीकारण्यात आले आहेत:

(अ) आयात-निर्यात धोरण, १९८२-८३ मध्ये धोरणाच्या परिच्छेद १८५ च्या खंड (७) मध्ये स्पष्ट मर्यादेस अधीन आणि अटींवर नोंदणीकृत निर्यात गृहांचा ओजीएल वस्तूंच्या पुनर्वैधतेची आणि पृष्ठांकनाची सुविधा घेण्यास पात्र आहेत आणि उच्च न्यायालयाने खंड (७) मध्ये अनिवार्य तरतुदीचा संदर्भ न घेता पुनर्वैधता आणि पृष्ठांकन यांचे निर्देश देणे चुकीचे होते.

(ब)उच्च न्यायालयाने अपीलकर्त्यांच्या या युक्तिवादांकडे दुर्लक्ष केले की, उत्तरवादींनी रिट याचिका दाखल करण्यात अनावश्यक आणि अस्पष्ट विलंब केल्यामुळे ते दिलासाला पात्र नाहीत, हे चुकीचे होते.

रिट याचिका ११२५/१९८५ मध्ये (ज्यापासून एस्. एल. पी. २५७९/१९८७ उद्भवते) पुनर्वैधतेच्या विनंतीला नकार २१.९.१९८३ रोजी देण्यात आला होता आणि रिट याचिका एप्रिल, १९८५ मध्ये दाखल करण्यात आली होती आणि रिट याचिका

१८१३/१९८५ मध्ये (ज्यापासून एस्. एल. पी. २५८०/१९८७ उद्भवते) विनंतीला नकार १८.३.१९८४ रोजी देण्यात आला होता आणि रिट याचिका १०.९.१९८६ रोजी दाखल करण्यात आली होती, प्रत्येक प्रकरणात एक वर्ष आणि सहा महिने उशिरा दाखल केले होते.

(क) कशाही परिस्थितीत, पृष्ठांकनासाठी जारी केलेले निर्देश हे केवळ राजप्रकाश केमिकल्स लिमिटेड विरुद्ध भारत सरकार ए. आय. आर. १९८६ एस्. सी. १०२१ आणि डी. नवीनचंद्र आणि कंपनी विरुद्ध भारत सरकार ए. आय. आर. १९८७ एस्. सी. १७९४ आणि संबंधित अन्य प्रकरणांमध्ये या न्यायालयाच्या निर्णयानुसार मर्यादित वस्तूंसाठी मर्यादित असले पाहिजेत; आणि उच्च न्यायालयाने आता निर्देशित केल्याप्रमाणे नाही.

६. आम्ही प्रथम मुद्दा (क) सोडवू शकतो, ज्यावर जास्त वादविवाद दिसत नाही. श्री. सुब्बाराव यांनी असा युक्तिवाद केला की उच्च न्यायालयाने हा युक्तिवाद बाजूला ठेवून आणि एकल न्यायाधीशांचा निर्णयाची पुष्टी करून स्पष्ट चूक केली आहे कारण या न्यायालयाने रिपल कुमार आणि कंपनीच्या प्रकरणात अपीलकर्त्यांनी दाखल केलेली विशेष अनुमती याचिका फेटाळली होती. तथापि, श्री. हरीश साळवे यांनी असा युक्तिवाद केला की इंडो-अफगान चेंबर ऑफ कॉमर्स विरुद्ध भारत सरकार ए. आय. आर. १९८६ एस्. सी. १५६७, राजप्रकाश केमिकल्स लिमिटेड विरुद्ध भारत सरकार ए. आय. आर. १९८६ एस्. सी. १०२१; भारत सरकार विरुद्ध गोदरेज साबण (प्रा.) लिमिटेड ए. आय. आर. १९८७ एस्. सी. १७५ आणि डी.

नवीनचंद्र आणि कंपनी विरुद्ध भारत सरकार ए. आय. आर. १९८७ एस्. सी. १७९४ इ. या न्यायालयाच्या निर्णयांचा ए. एम. – १९८३ धोरणाच्या परिच्छेद १८५ (४) अंतर्गत ओजीएल वस्तूंच्या पुनर्वैधतेची आणि पृष्ठांकनाची निर्यात गृहांची पात्रता या प्रश्नाशी थेट संबंध नाही, परंतु धोरणात झालेल्या बदलांमुळे आयातीच्या वस्तूंच्या परवानगीवरील मर्यादेबद्दलच्या प्रश्नाशी संबंधित आहे. श्री. साळवे म्हणतात की, हा प्रश्न पुनर्वैधता आणि 'इम्प्रेस्ट' परवाना पृष्ठांकन यानंतरच्या टप्प्यावर प्रासंगिक ठरतो आणि या प्रकरणांमधील स्थिती अद्याप त्या टप्प्यावर पोहोचली नाहीये. तथापि, आयातीसाठी परवानगी असलेल्या वस्तूंच्या निवडीबद्दल, हा विषय निश्चितच या निर्णयांनुसार ठरवावा लागेल आणि त्यानुसार मार्गदर्शन करावे लागेल, असे त्यांनी सांगितले. मुद्दा (क) वादाचा नसल्यामुळे त्यावर अधिक चर्चा करण्याची गरज नाही. तथापि, मुद्दे (अ) आणि (ब) यांचा विचार करणे बाकी आहे.

७. पुन्हा : मुद्दा (अ)

धोरणाच्या परिच्छेद १८५ च्या खंड (३), (४), (५) आणि (७) मध्ये खालील तरतुदी आहेत:

(३) निर्यात गृहाला त्याच्या स्वतःच्या निर्यातीवर 'आरईपी' परवाना जारी केल्यास, वरील उप-परिच्छेद (१) अंतर्गत ओजीएल वस्तू आयात करण्याची सुविधा अशा 'आरईपी' परवान्याच्या मूल्यावर खर्च न करता दिली जाईल, अशी तरतूद आहे की अशा आयातीचे मूल्य आरईपी परवान्याच्या मूल्यापेक्षा जास्त नसले पाहिजे.

(४) वरील उप-परिच्छेद (३) मध्ये उपलब्ध असलेली ओजीएल वस्तू आयातीची सुविधा ही निर्यात गृहांना त्यांच्या अग्रिम/ 'इम्प्रेस्ट' परवान्यां विरुद्ध गुणाधारे देखील दिली जाऊ शकते, ज्यामुळे ते 'आरईपी' परवाना मिळण्यास पात्र नाहीत. तथापि, अशा प्रकरणांमध्ये, ओजीएल आयात ज्या मूल्यापर्यंत परवानगी दिली जाऊ शकते ते मूल्य निर्यात गृहाला 'आरईपी' परवान्यासाठी पात्र असलेल्या मूल्यापेक्षा जास्त नसावे, जर त्याने प्रश्नांकित अग्रिम/इम्प्रेस्ट परवाना प्राप्त केला नसेल. ही सुविधा निर्यात गृहाने अग्रिम/इम्प्रेस्ट परवान्यावर लादलेली निर्यात जबाबदारी पूर्ण केल्यानंतर त्याला उपलब्ध होईल. त्यामुळे, निर्यात गृह या सुविधासाठी पात्र झाल्यापर्यंत अग्रिम/इम्प्रेस्ट परवानाची मुदत संपली असेल, तर किंवा, त्यावेळी वापरले नसलेले मूळ वैधता सहा महिन्यांपेक्षा कमी असेल, तर परवानाधारकास या सुविधेत ओजीएल वस्तू आयात करण्यासाठी सहा महिन्यांचा कालावधी देण्यासाठी परवाना प्राधिकारी परवाना एकाच वेळी पुनर्वैध करेल.

(५) निर्यात गृहांनी ओजीएल वस्तू आयातीच्या या सुविधेचा लाभ घेण्यासाठी संबंधित परवाने परवाना प्राधिकारीने खालीलप्रमाणे पृष्ठांकित करून घ्यावेत:

> "हा परवाना आयात-निर्यात धोरण, १९८२-८३ च्या परिच्छेद १८५ अंतर्गत ओजीएल वस्तू आयात करण्यासाठी देखील वैध असेल, ज्याअंतर्गत अटी लागू आहेत, आणि हस्तांतरणीय नसेल."

(७) या तरतुदी अंतर्गत निर्यात गृहांद्वारे ओजीएल वस्तूंची आयात मालाची शिपमेंट ३१ मार्च, १९८३ च्या ओजीएल च्या वैधतेच्या कालावधीत किंवा आयात परवान्याच्या वैधतेच्या कालावधीत (कोणत्याही सवलत कालावधीशिवाय) जे आधी ते, या अटीच्या अधीन असेल. हे निर्बंध १.४.१९८२ पूर्वी जारी केलेल्या परवान्यांना देखील लागू होईल अशा वस्तूंच्या संदर्भात ज्यांना १९८२-८३ च्या धोरणात ओजीएल मध्ये कायम ठेवण्यात आले आहे. (हे सवलत कालावधीबाबतची निर्बंध मात्र अशा प्रकरणांमध्ये लागू होणार नाही जेथे ३१.२.१९८३ रोजी किंवा त्यापूर्वी परवानगी असलेल्या सवलत कालावधीत शिपमेंट केली जाऊ शकते).

अपीलकर्त्यांचा युक्तिवाद असा आहे की परिच्छेद १३५ चे खंड (४) आणि (७) हे एका एकात्मिक धोरण-योजनेचा भाग आहेत, निर्यात गृहांना काही प्रोत्साहन देण्यासाठी तरतुदी करतात आणि ते एकत्र वाचावे लागतात आणि ओजीएल वस्तूंची आयात ही काटेकोरपणे या विशिष्ट अटीच्या अधीन आहे की मालाची शिपमेंट ओजीएलच्या वैधतेच्या आत म्हणजेच 31.3.1983 किंवा परवान्याच्या वैधता कालावधीत जी तारीख आधी असेल त्या आत होईल. ही अट ‘इम्प्रेस्ट’ परवान्याच्या बाबतीत देखील आकर्षित होण्याची ठरवली असेल, तर स्पष्टपणे, रिट याचिकांमधील दावा अयशस्वी होईल, कारण पुनर्वैधतेसाठी अर्ज आयातीसाठी निर्धारित बाह्य मुदतसीमेच्या पलीकडे आहे. खरंच, ही बाब या न्यायालयाने एस्. एल. पी. ७३८९/१९८५ (भारत सरकार विरुद्ध मेसर्स एच. पटेल आणि कंपनी) खारीज करताना खुली ठेवली होती. १९.७.१९८५ च्या आदेशात सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे कि:

"... तथापि, आम्ही हे स्पष्टपणे सांगतो की वर नमूद केलेल्या परिच्छेद १८५(७) च्या आधारे वरील युक्तिवादाच्या वैधतेबद्दल कोणतेही मत नाही.सदर तरतुदीचा खरा परिणाम योग्य प्रकरणात विचारात घेण्यासाठी खुला ठेवण्यात आला आहे जेव्हा असे करण्याची वेळ येईल."

८. श्री साळवे यांनी सादर केले की, इम्प्रेस्ट-लायसन्सच्या प्रभावामध्ये अंतर्भूत प्रक्रिया आणि वापराच्या स्वरूपात, पुनर्भरण परवान्यापेक्षा वेगळे, निर्यात गृहाने प्रथम न तासलेले आणि अव्यवस्थित हिरे आयात केले पाहिजेत आणि त्यानंतर ओजीएल वस्तूंच्या पुनर्वैधता आणि पृष्ठांकन मिळण्याच्या त्याच्या हक्काच्या प्रभावासाठी आवश्यक पूर्वतयारी म्हणून तासलेल्या आणि पॉलिश केलेल्या हिऱ्यांच्या निर्यातीच्या जबाबदाऱ्या पूर्ण केल्या पाहिजेत. पुनर्वैधता आणि पृष्ठांकन मिळवण्याचा अधिकार निर्माण होण्यापूर्वीच ज्या वेळखाऊ व्यवहारांना सामोरे जावे लागते, त्याचे स्वरूप परिच्छेद १८५(७) मधील वेळापत्रकाच्या अनुपालनाच्या व्यवहार्यतेशी विसंगत आहे. विद्वान वकील सांगतात की, निर्माण आणि न्याय या दोन्ही दृष्टींनी स्वतःला सुचवावे असे मत हे आहे की, इम्प्रेस्ट परवान्याच्या धारकांमध्ये आणि पुनर्भरण-परवान्यांच्या धारकांमध्ये पूर्ण करावयाच्या जबाबदाऱ्यांच्या आणि अटींच्या स्वरूपातील नैसर्गिक फरक विचारात घेऊन, आणि पुढे, इम्प्रेस्ट परवान्यांच्या अंतर्गत असलेल्या निर्यात गृहांनी ओजीएल वस्तूंच्या आयातीसाठी पात्र होण्यापूर्वी प्रथम न तासलेले आणि 'अव्यवस्थित' झालेले हिरे आयात करावे लागतात आणि त्यानंतर त्यांच्या निर्यात जबाबदाऱ्या पूर्ण कराव्या लागतात या परिस्थितींचा विचारात घेऊन, खंड (७) मधील अट

खंड (४) मध्ये आणणे हे निर्माणात पूर्णपणे अवाजवी असेल आणि म्हणूनच खंड (४) हे त्याच्या खऱ्या स्वरूपात, खंड (७) मधील वैशिष्ट्यपूर्ण तरतुदी म्हणून एक अपवाद निर्माण करणारी विशेष तरतूद म्हणून मानले पाहिजे. अन्यथा, वकील म्हणतात, परिणामी स्थिती अशी असेल की आयात परवान्याखाली असलेल्या निर्यात गृहाद्वारे खंड (४) आणि (७) मधील एकत्रित अटी पूर्ण करणे अशक्य होईल.

परिच्छेद १८५ च्या खंड (४) आणि (७) चे सामंजस्य साधण्याची ही पद्धत अनेक इतर रिट याचिकांमध्ये उच्च न्यायालयाने स्वीकारली आहे, ज्यामध्ये ए. एम. – १९८३ धोरणाच्या परिच्छेद १८५ च्या खंड (४) आणि (७) ची व्याख्या आहे. श्री साळवे सादर करतात की, इम्प्रेस्ट परवान्यांना खंड (७) च्या आवश्यकतांमधून वगळणे हे तर्कसंगत आहे.

९. आम्ही या मुद्द्यावरचे परस्परविरोधी युक्तिवाद विचारात घेतले आहेत. परिच्छेद १८५(४) चा उद्देश निर्यात गृहांना काही प्रोत्साहन देणे होता, जे इम्प्रेस्ट परवान्यांच्या मंजुरीनंतर, निर्यात प्रतिबद्धतेच्या बाबतीत त्यांच्या समतोल जबाबदाऱ्या पूर्ण करतात. तरतूद ही फायदेशीर आहे. खंड (४) आणि (७), निःसंशय, त्यांच्या साध्या शब्दांकित प्रमादात काही निर्माणात्मक अडचणी निर्माण करतात आणि अपीलकर्त्यांसाठी श्री सुब्बा राव यांनी खंड (७) च्या साध्या भाषेतून मांडलेले मत शक्यतांशिवाय नाही. तथापि, उच्च न्यायालयाने अन्य समान प्रकरणांमध्ये स्वीकारलेल्या सामंजस्यपूर्ण निर्मितीचा आधार आम्हाला परिच्छेद १८५(४) मधील धोरणाच्या उद्दिष्टांना सुधारणा आणि प्रोत्साहन देणारा वाटतो आणि कोणत्याही परिस्थितीत, या बाबतीत घेण्याचे तर्कसंगत मत नाही. यातील काही प्रकरणांमध्ये या

न्यायालयाने विशेष अनुमतीसाठीच्या याचिका फेटाळून या व्याख्येत हस्तक्षेप करण्यास नकार दिला आहे. श्री सुब्बा राव यांनी सुचवलेल्या भाष्येची स्वीकृती केल्यास, आमच्या मते, या फायदेशीर तरतुदीचा व्याप्ती अवाजवीपणे मर्यादित होईल आणि अनेक प्रकरणांमध्ये जे अन्यथा परिच्छेद १८५ (४) मधील धोरणाच्या फायदेशीर व्याप्तीमध्ये येतील, ते एका हाताने धोरण जे देते ते दुसऱ्या हाताने घेऊन जाईल. आम्हाला वाटते की आम्हाला श्री. हरीश साळवे यांच्या युक्तिवादांचा स्वीकार करावा लागेल, जो इतर प्रकरणांमध्ये उच्च न्यायालयाने घेतलेल्या मताशी सुसंगत आहे आणि निर्यात गृहांच्या बाबतीत परिच्छेद धोरणांच्या १८५ (४) मधील अटी लागू होणार नाहीत असा निर्णय द्यावा लागेल, ज्यांना आयात परवाने मंजूर केले आहेत.

परिणामस्वरूप आम्ही ग्राह्य धरतो आणि मुद्दा (अ) अपीलकर्त्याच्या विरुद्ध उत्तरीत करतो.

१०. पुन्हा : मुद्दा (ब)

हा अपीलकर्त्यांचा जो दिलासा देण्यासाठी अडथळा म्हणून विलंबाचा युक्तिवाद आहे त्याच्याशी संबंधित आहे. अपीलकर्त्यांनी या बाबतीत गंभीर तक्रार केली आहे. श्री सुब्बा राव यांनी जोरदारपणे युक्तिवाद केला की, उत्तरवादींनी प्रत्येक प्रकरणात दीड वर्षांपेक्षा जास्त गैरवाजवी आणि अस्पष्ट विलंबानंतर उच्च न्यायालयात धाव घेतली होती आणि विलंबाच्या आधारावर उत्तरवादींना दिलासा देण्यास अपात्रता याबाबत अपीलकर्त्यांच्या आक्षेपाला माननीय एकल न्यायाधीश किंवा खंडपीठाने स्पर्शही केला नव्हता. विद्वान वकीलांनी सादर

केले की, अनुच्छेद २२६ अंतर्गत अधिकारितेत दिलासा मिळण्यासाठी तत्परता आणि काळजीपूर्वक कायदेशीर उपायांचा पाठपुरावा करणे हे मूलभूत आहे, जो असाधारण आणि स्वेच्छाधीन आहे आणि सध्याच्या प्रकरणांमध्ये न्यायालयात जाण्यास दीड वर्षांचा विलंब महत्त्वाचा मानला जावा होता, विशेषतः जेव्हा आयात परवान्याची मंजुरी रद्द होते.

रिट याचिकांमधील युक्तिवाद आपल्यासमोर नाहीत. आम्ही अशा गृहीतावर पुढे जाऊ की, अपीलकर्त्यांनी उच्च न्यायालयाच्या माननीय एकल न्यायाधीशाकडे हा आक्षेप घेतला होता आणि उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाकडे त्यांच्या अपीलात विलंबाच्या आक्षेपावर युक्तिवाद केला होता. जर हा मुद्दा उपस्थित केला गेला असता, तर आम्हाला भीती वाटते की, उच्च न्यायालयाला त्याकडे दुर्लक्ष करण्यास किंवा बाजूला ठेवण्यास न्याय्यता नव्हती. खरोखरच, उच्च न्यायालयाच्या विद्वान एकल न्यायाधीशांनी १९८४ च्या रिट याचिका क्रमांक २४७७ मधील १९/२० ऑगस्ट १९८५ च्या निर्णयाच्या आधारे या दोन्ही प्रकरणांतील रिट याचिका समान शब्दांत अल्प आदेशाने मंजूर केल्या. आदेशाच्या संबंधित भागात असे म्हटले आहे: आदेशाचा संबंधित भाग असा आहे कि:

"या याचिकेची प्रासंगिक तथ्ये आणि परिस्थिती १९८४ च्या रिट याचिका क्रमांक २४७७ मधील १९/२० ऑगस्ट १९८५ रोजी या न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयाच्या मधील प्रासंगिक तथ्ये आणि परिस्थितींसारखी आहेत. याशिवाय, रिट याचिका क्रमांक २४७७/१९८४ प्रमाणेच, या प्रकरणातदेखील याचिकाकर्त्यांना दिलासा देण्यास प्रतिबंध करण्याइतका विलंब नाही. सर्व परिस्थितींमध्ये आणि रिट याचिका क्रमांक

२४७७/१९८४ मध्ये नमूद केलेल्या कारणांसाठी या रिट याचिकेवर खालील आदेश पारित केला आहे.

२. याचिका यशस्वी होत आहे आणि म्हणून मान्य करण्यात येत आहे."

यानंतर, विद्वान न्यायाधीश यांनी विशिष्ट आदेश देण्यासाठी पुढे आदेश पारित केला.

११. श्री. सुब्बा राव म्हणतात की, दिलासा देण्यास प्रतिबंध करणारा विलंब हा मुद्दा माननीय एकल न्यायाधीशांच्या आदेशात उल्लेखित आहे, त्याचा अपीलकर्त्यांच्या विशिष्ट युक्तिवादाशी काहीही संबंध नाही की न्यायालयात जाण्यास गैरवाजवी आणि अस्पष्ट विलंब झाला. हा विलंब माननीय एकल न्यायाधीशांनी अवलंब केलेल्या रिट याचिका क्रमांक २४७७/१९८४ मध्ये हाताळला आणि विचारात घेतला, त्याचा संदर्भ घेतल्यास ही गोष्ट स्पष्ट होईल, असे विद्वान सांगतात. रिट याचिका क्रमांक २४७७/१९८४ मध्ये माननीय एकल न्यायाधीशांचा आदेश, ज्यामध्ये विलंबाचा विशिष्ट मुद्दा विचारात घेतला आहे, तो त्या आदेशाच्या परिच्छेद ८ मध्ये आहे. रिट याचिका क्रमांक २४७७/१९८४ मधील आदेशातील तो परिच्छेद असा आहे:

"श्री. जोशी, उत्तरवादींचे विद्वान वकील, याचिकाकर्त्यांना विलंबामुळे दिलासा देण्यास पात्र नाहीत असे सादर केले. त्यांच्याशी सहमत होणे शक्य नाही. १६ नोव्हेंबर १९८३ च्या रिडम्शन सर्टिफिकेट नंतर चार महिन्यांच्या आत १२ मार्च १९८४ रोजी पुनर्वैधता आणि ओजीएल पृष्ठांकन मिळण्यासाठी अर्ज केला होता. या परिस्थितीमध्ये, त्या

आधारावर तो फेटाळण्याइतका विलंब नाही. हा युक्तिवाद म्हणून अयशस्वी होतो आणि तो फेटाळण्यात येत आहे.”

श्री. सुब्बा राव सादर करतात की, वरील परिच्छेदात उल्लेखित विलंब हारिडम्शन सर्टिफिकेट जारी केल्यानंतर पुनर्वैधता आणि पृष्ठांकन मिळण्यास झालेला विलंब आहे, रिट याचिका दाखल करण्यास झालेला विलंब नाही आणि सदरच्या दोन्ही प्रकरणांमध्ये रिट याचिका दाखल करण्यास झालेल्या विलंबाच्या युक्तिवादाला उच्च न्यायालयाकडून योग्य विचार केलेला नाही. श्री. सुब्बा राव यांनी या न्यायालयाच्या अनेक निर्णयांचा संदर्भ दिला की, असा अस्पष्ट विलंब विशेषत: आयात परवान्यांच्या बाबतीत दिलासा देण्यास प्रतिबंध करेल आणि अस्पष्ट विलंब, स्वतःहून आणि अधिकशिवाय, ही एका व्यक्तीला दिलासा देण्यास पात्र नसण्याचा घटक आहे. ते सादर करतात की, प्रतिपक्षाच्या नुकसानीची अनुपस्थिती, स्वतःहून, विलंबाचे समर्थन करणार नाही आणि आयात परवान्यांच्या मंजुरीच्या संदर्भात कालांतराने आपल्याबरोबर समस्या आणते, जसे इथे, परस्परविरोधी धोरण विचारांची समस्या आहे. धोरणातील बदल विलंबांना महत्त्वपूर्ण महत्त्व देतील, तेव्हा न्यायालयांनी, विद्वान वकीलांचे म्हणणे आहे, अधिक प्रमाणात तत्परतेची मागणी करावी. त्यानुसार, ते सादर करतात की, रिट याचिका दाखल करण्यास विलंब झाल्याच्या एकट्या कारणावर त्या फेटाळाव्यात.

अपीलकर्त्याचा हा युक्तिवाद बाजूला ठेवता येणार नाही. अपीलकर्त्यांनी जर दिलासा देण्याच्या अडथळ्या म्हणून विलंबाचा विशिष्ट युक्तिवाद उपस्थित केला असता आणि वर्तमान प्रकरणांमधील विलंब, विषयाचे स्वरूप लक्षात घेता, नगण्य नसते, तर उच्च

न्यायालयासाठी या युक्तिवादावर विशेषत: निर्णय देणे आवश्यक होते. एकल न्यायाधीशांनी आदेशाच्या अनुषंगाने उल्लेख केलेला विलंबाचा पैलू वेगळा होता.

तथापि, आम्हाला वाटते की उच्च न्यायालयात यशस्वी झालेल्या उत्तरवादीसाठी विलंबाची कारणे, जर असतील तर, आणि अशा कारणांची पुरेशी कारणे आहेत याबद्दल न्यायालयाचे समाधान करण्याची संधी न देता या प्रश्नावर निर्णय घेणे काहीसे अन्यायकारक ठरेल. आम्ही मानतो की अपीलकर्त्यांनी उच्च न्यायालयात हा युक्तिवाद घेतला होता कारण अपीलकर्त्यांच्या बाजूने असलेल्या विद्वान वकिलांची ही सादर केलेली गोष्ट वादग्रस्त नव्हती. आम्हाला वाटते की अपीलकर्त्यांच्या उच्च न्यायालयातील अपील अशा विचारासाठी उच्च न्यायालयात पाठविणे योग्य ठरेल कारण अपीलीय खंडपीठ आता अपीलकर्त्यांच्या या युक्तिवादाला मान्यता देऊ शकते. जर अपिलीय खंडपीठाला विलंबाचे समाधानकारक स्पष्टीकरण दिले गेले आहे असे मानण्यास राजी केले गेले तर ते विद्वान एकल न्यायाधीशांच्या आदेशाची पुष्टी करण्यास पुढे जाऊ शकते, अर्थातच, युक्तिवाद (क) मध्ये नमूद केलेल्या या न्यायालयाच्या निकालांच्या प्रकाशात निश्चित केल्या जाणाऱ्या आयात करण्यायोग्य वस्तूंच्या वैधतेच्या प्रश्नाच्या अधीन राहून. याउलट खंडपीठाने विलंब इतका आहे की उत्तरवादींना दिलासा देता येणार नाही असे ठरविले तर खंडपीठ अपील मंजूर करून रिट याचिका फेटाळून लावण्यासाठी पुढे जाऊ शकते. अपीलमधील इतर सर्व वाद उत्तरवादींच्या बाजूने निकालात निघाले आहेत असे मानले जाईल.

त्यानुसार, उच्च न्यायालयाचे अपिलांतर्गत अपीलीय -न्यायनिर्णय रद्द करण्यात येत आहेत आणि उच्च न्यायालयातील १९८७ चे १४९ आणि १९८७ चे १७९ हे अपील वरीलप्रमाणे नव्याने निकालासाठी पाठवण्यात येत आहेत. उच्च न्यायालयाने अपील अतिशय लवकर निकालात काढण्याच्या इष्टतेचाही विचार केला पाहिजे. हे अपील त्यानुसार निकालात काढण्यात येत आहेत. तथापि, या अपीलांमध्ये खर्चाविषयी कोणताही आदेश राहणार नाही.

अपील खारीज केले.

x-x-x-x

<u>अस्वीकरण</u>

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

x-x-x-x